

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
УЧНІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
освітнього ступеня «магістр»
PO1-M21z групи
спеціальності 013 Початкова освіта
Шмітгінг Альона Петрівна

Керівник: **Лебідь І.Ю.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Рецензент: **Бахмат Н.В.**,
доктор педагогічних наук,
професор

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	9
1.1. Поняття мультикультурності у сучасному науковому дискурсі.....	9
1.2. Формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи як педагогічна проблема.....	19
1.3. Особливості організації освітнього середовища початкової школи.....	37
Висновки до першого розділу.....	56
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	58
2.1. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи.....	58
2.2. Упровадження структурної моделі формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи.....	72
2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	90
Висновки до другого розділу.....	102
ВИСНОВКИ.....	104
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	108
ДОДАТКИ.....	116

ВСТУП

Сучасні інтеграційні процеси орієнтовані на входження України у світовий освітній, культурний та економічний простір і спонукають до підготовки покоління, здатного до співжиття з різними людьми, що розширює можливості міжкультурного спілкування.

Тому разом із громадянським вихованням важлива роль належить мультикультурному вихованню учнів у загальноосвітніх закладах освіти як найбільш масових соціокультурних інституціях сьогодення.

Модернізація початкової освіти, впровадження концепції Нової української школи зумовлюють потребу в оновленні освітнього змісту, структури, форм і методів навчання.

Перед початковою школою стоїть важливе завдання: формування цілісної особистості, яка володіє різними компетенціями, необхідними в сучасному житті. Відтак, метою освітнього процесу стає формування не просто вмінь і навичок, а певних компетентностей особистості, які сприятимуть адаптації дітей у суспільстві і реалізації їхніх можливостей у сучасному житті. Основні засади реформи шкільної освіти України викладено в нормативних документах, у яких декларуються принципи полікультурності, мультикультурності та поліетнічності.

Про важливість означеної проблеми наголошується в основних державних і нормативних документах: документи ООН, Ради Європи, ЮНЕСКО, Закон України «Про освіту», Закон України «Про загальну середню освіту», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція національно-патріотичного виховання, Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України», Концепція Нової української школи, Державний Стандарт початкової освіти, у яких зазначається, що навчання та виховання повинні сприяти усвідомленню людиною свого коріння й місця у сучасному світі,

прищепленню поваги до інших культур.

В основу реформування національної системи початкової освіти, в розглянутому нами контексті, покладено такі фундаментальні дослідження: концепція полікультурної освіти (В. Борисенков, Ю. Давидов, Г. Дмитрієв, І. Зязюн, М. Кузьмін, З. Малькова, Л. Супрунова, Л. Сухорукова); проблема формування мультикультурної компетентності особистості (І. Васютенкова, Т. Гур'янова, Л. Данилова, Г. Даутова, І. Лунюшкіна, Н. Філатова, Є. Щеглова та ін); основні засади міжкультурної взаємодії та комунікації (В. Зарицька, В. Євтух, Дж. Каммінс, Л. Ніколаєва, Н. Терентьєва, Ф. Уордл та ін.); культурологічна теорія освіти (О. Асмолов, А. Бахтін, А. Запісоцький, М. Каган, В. Краєвський, В. Кремень, Т. Кучай, Н. Крилова, І. Котова, В. Руденко, Н. Якса); партнерство у спілкуванні представників різних етнічностей, суб'єкт-суб'єктна взаємодія (І. Бех, А. Петровський); доброзичливе ставлення до представників інокультур (М. Хайруддінов); питання організації освітнього середовища (Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, Г. Васянович, Р. Гуревич, В. Давидова, А. Коломієць, С. Максимова, О. Пехота, В. Рибалка, О. Савченко, В. Семиченко, В. Серіков, С. Сисоєва, В. Тесленко, А. Цимбалару, В. Шахов, В. Штифурак); особливості впровадження компетентнісного підходу у практику навчання (О. Жук, Т. Зорочкіна, О. Локшина, В. Луговий, Дж. Равен, І. Родигіна, Л. Хоружа, В. Хутмахер).

Цінні думки про важливість культуровідповідного виховання, взаємодії національного та міжнаціонального виховання знайшли відображення у працях класиків світової та вітчизняної філософської і педагогічної думки – С. Гессена, В. Дільтея, Ф. Дістервега, І. Канта, Я. Коменського, Дж. Локка, І. Песталотці, Ж.-Ж. Руссо, Е. Шпрангера, К. Ушинського та ін.

Проблема полікультурного виховання та освіти підрастаючого покоління посідає чільне місце в науковому доробку видатних зарубіжних та вітчизняних учених. Зокрема ціла плеяда науковців визначила науково-теоретичні основи полі- і мультикультурної освіти і виховання (Є. Абрамова,

О. Аракелян, Н. Баскакова, М. Боуен, В. Борисов, О. Гуренко, А. Джалалова, О. Джуринський, Г. Дмитрієв, В. Єршов, О. Жукова, Л. Ібрагімова, О. Ковальчук, В. Макаєв, З. Малькова, Т. Менська, В. Ніке, Дж. Пайк, С. Петрова, К. Слітер, О. Сухомлинська, С. Ушакін, Р. Хенві, Ю. Яковець).

У дослідженнях Дж. Бенкса, С. Беннет, Л. Веденіної, О. Ковальчук, І. Лощенової, В. Макаєва, С. Ніето, І. Тараненко акцентується увага на полікультурному вихованні, соціальних, комунікативних та емпатійних умінь учнів.

Саме тому особлива увага приділяється формуванню мультикультурної компетентності, яка ґрунтується на цінностях і нормах національної культури та регіональних традицій, які не суперечать загальнолюдським цінностям. Сутність і зміст мультикультурної компетентності найкраще розкривається у царині освіти.

За своїм змістом мультикультурна освіта – це гідне, рівноцінне навчання і виховання учнів, незалежно від їх етнічної приналежності, передача достеменної інформації про різноманіття культур та можливість їх співіснування поряд. Мультикультурна освіта передбачає своєрідний симбіоз звичаїв і традицій, завдяки якому виховується толерантне ставлення до відмінностей представників різних культур, прищеплюються національні та загальнолюдські цінності, розвиваються навички й уміння взаємодії у сучасному мультикультурному середовищі на основі прийняття та взаєморозуміння і, таким чином, забезпечується культурно-соціальна ідентифікація особистості.

Актуальність проблеми мультикультурної освіти учнів початкової школи зумовлена сприйнятливістю молодшого шкільного віку до освітньо-виховних впливів, закладанням морально-культурних основ особистості молодшого школяра, у зв'язку з активним формуванням його характеру, установок, стереотипів поведінки, мислення, світогляду, що надає можливість прищеплювати національні та загальнолюдські цінності, виховувати шанобливе ставлення до іншої культури.

Вивчення та аналіз проблеми формування мультикультурної компетентності в учнів початкової школи на сучасному етапі дозволили виявити суперечності між:

– необхідністю вдосконалення підготовки учнів до життя в багатонаціональному суспільстві та відсутністю цілеспрямованої роботи щодо мультикультурної освіти у середовищі початкової школи;

– потребою закладів загальної середньої освіти у науково-методичному супроводі процесу формування мультикультурної компетентності і монокультурною спрямованістю більшості методичних матеріалів;

– необхідністю формування в учнів початкової школи практичних навичок взаємодії з представниками інших культур і відсутністю методичного забезпечення реалізації цього аспекту освітнього процесу школи I ступеня.

Соціальна значущість і педагогічна актуальність проблеми формування мультикультурної компетентності, її недостатня теоретична і практична розробленість, зокрема для молодших школярів, а також потреба суспільства у толерантних, спроможних до цивілізованого діалогу громадян, зумовили вибір теми наукового дослідження: **«Формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи».**

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності організаційно-педагогічних умов і моделі формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи.

Об'єкт дослідження – мультикультурна компетентність учнів в освітньому середовищі початкової школи.

Предмет дослідження – методика реалізації організаційно-педагогічних умов і моделі формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії і практиці роботи початкової школи та уточнити зміст ключових понять дослідження.

2. Розкрити особливості організації освітнього середовища початкової школи.

3. Розробити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості мультикультурної компетентності в учнів початкової школи.

4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність методики реалізації організаційно-педагогічних умов і моделі формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи.

Методи дослідження:

– *теоретичні*: аналіз філософської, соціальної, психолого-педагогічної літератури, вивчення законодавчих і нормативних документів щодо мультикультурної освіти молодших школярів та узагальнення отриманої інформації з метою встановлення стану розробленості досліджуваної проблеми, визначення категоріально-понятійного апарату дослідження; синтез, узагальнення, систематизація для теоретичного обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи.

– *емпіричні*: діагностичні (анкетування, бесіда, інтерв'ювання; тестування, ранжування), педагогічне спостереження (пряме й опосередковане) з метою визначення рівнів сформованості мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, прикінцевий етапи) з метою визначення ефективності впроваджених організаційно-педагогічних умов;

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці та ефективному впровадженні в практику закладів загальної середньої освіти

організаційно-педагогічних умов формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи, діагностичного інструментарію для визначення рівнів сформованості мультикультурної компетентності учнів. Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі ЗО, зокрема у пригоді класним керівникам, педагогам-організаторам, керівникам гуртків, заступникам директорів шкіл із навчально-виховної роботи, вчителям-предметникам. Матеріали та висновки дослідження можуть бути використані для забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів у закладах вищої освіти.

Таким чином, вибір теми нашого наукового дослідження обумовлений актуальністю **«Формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи»**.

Матеріали дипломної роботи обговорювалися: на Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Інноваційна освітня діяльність: пріоритети розвитку сучасного здобувача освіти» (12 травня 2022 р., м. Кам'янець-Подільський), тема доповіді «Формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи як педагогічна проблема»; у рамках Всеукраїнського музичного конкурсу «Music UniFest – 2022» науково-практична конференція «Роль і місце мистецької педагогіки у формуванні сучасної особистості» (м. Кам'янець-Подільський), тема доповіді «Мультикультурність у сучасному науковому дискурсі»; на науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2021-2022 навчальному році (м. Кам'янець-Подільський), тема доповіді «Побудова системи толерантних відносин в учнівському колективі початкової школи у процесі формування мультикультурної компетентності»), а також у закладах освіти (м. Кам'янець-Подільський).

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено теоретичне узагальнення проблеми формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи і запропоновано новий підхід до розв'язання важливого й актуального завдання, що полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці методики реалізації організаційно-педагогічних умов та впровадженні експериментальної моделі формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи.

1. На основі аналізу вітчизняних і зарубіжних філософських, психолого-педагогічних джерел про сутність формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи досліджено стан розробленості означеної проблеми в педагогічній теорії та практиці. Розкрито, уточнено та визначено сутність ключових понять дослідження: «мультикультурна компетентність», «формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи», «освітнє середовище початкової школи».

Мультикультурна компетентність учнів початкової школи сформульована у науковій роботі як готовність учня початкової школи до міжкультурної взаємодії з ровесниками, толерантного ставлення до культурної своєрідності співрозмовника, шанобливого ставлення до культурної спадщини рідного народу та культурних і життєвих цінностей інших людей, демонстрації норм міжкультурного етикету.

Схарактеризовано *формування мультикультурної компетентності* учнів початкової школи як системно організований педагогічний вплив вчителя на особистість учня, вміло керована творча конструктивна діяльність учителя та учнів, внаслідок якої мультикультурна компетентність та особистісні якості учнів початкової школи набувають якісних змін.

У межах дослідження *освітнє середовище початкової школи* тлумачиться як сукупність природних, фізичних та соціальних об'єктів і суб'єктів, які впливають на формування мультикультурної компетентності учня та його особистісний розвиток, сприяють становленню міжсуб'єктної

взаємодії та особистісно орієнтованих комунікацій в освітньому процесі, забезпечують умови комфортної життєдіяльності учня у закладі освіти та поза його межами.

2. Визначено такі особливості організації освітнього середовища початкової школи щодо формування мультикультурної компетентності учнів: врахування вікових та психологічних особливостей, забезпечення психолого-педагогічного супроводу, впровадження педагогіки партнерства, застосування інтегрованих, інтерактивних, проєктних та інформаційних технологій, залучення учнів до розв'язання ситуативних завдань, формування активної життєвої позиції.

Доведено, що формування мультикультурної компетентності в освітньому середовищі початкової школи, окрім організованої навчальної та позакласної виховної роботи, включає сукупність навчальних та виховних ситуацій міжетнічної, міжрелігійної та міжрегіональної взаємодії. Тому сприятливе освітнє середовище початкової школи представляє собою сукупність умов, котрі впливають на формування особистості, готової до ефективної міжкультурної взаємодії.

Обґрунтовано, що провідна роль у створенні освітнього середовища належить педагогові. Від його готовності до такої діяльності прямо залежить ефективність освітнього середовища як фактора розвитку особистості школяра. Встановлено, що освітнє середовище разом зі зміною соціального оточення теж динамічно трансформується, тому педагоги спроможні його змінювати адекватно новим вимогам лише за умови власного професійного зростання.

3. Виходячи з теоретичного аналізу наукових джерел виокремлено трикомпонентну структуру мультикультурної компетентності в єдності *когнітивного* (засвоєння зразків і цінностей національної і світової культури), *мотиваційно-ціннісного* (формування ціннісних здатностей учнів до міжкультурної комунікації й обміну, розвиток толерантності), *комунікативно-діяльнісного* (активна соціальна взаємодія з представниками

різних культур) компонентів. Визначено критерії (*когнітивний, мотиваційно-ціннісний, комунікативно-діяльнісний*), показники та схарактеризовано рівні сформованості мультикультурної компетентності учнів початкової школи (оптимальний, середній, мінімальний).

Результатами констатувального етапу дослідження засвідчено, що значний відсоток учнів початкової школи мають мінімальний рівень сформованості мультикультурної компетентності – 75,70 % у ЕГ і 75,34 % у КГ. Такий низький рівень зумовлено поверхневими знаннями про мультикультурність, пасивною позицією стосовно дотримання норм толерантної поведінки, що виявляється у байдужості, відокремленості, несформованими ціннісними орієнтаціями, проявами нетерпимості до інших культур і народів, низьким рівнем культури міжнаціонального спілкування.

4. Теоретично обґрунтовано модель формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи, що представлена у вигляді трьох блоків.

Теоретико-методологічний блок моделі відображає мету діяльності та завдання, що її конкретизують, методологічні підходи (компетентісний, середовищний, соціокультурний, особистісно-орієнтований, діяльнісний) і принципи успішної реалізації модельованого процесу (гуманізації, демократизації, дитиноцентризму, культуровідповідності, цілісності культурної картини світу, комплексності).

Змістово-процесуальний блок характеризує етапи її реалізації (організаційно-комунікативний, інтеграційно-технологічний, творчо-діяльнісний), змістовий ресурс, організаційно-педагогічні умови (організація педагогом міжкультурної комунікації суб'єктів освітнього процесу; інтеграція мультикультурного змісту освітнього середовища початкової школи; реалізація освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства). Визначено найбільш ефективні форми взаємодії (інтегровані уроки, уроки за технологією розвитку критичного мислення, ігри-інсценізації, імітаційні ігри, сімейні свята, вікторини, фестивалі національностей) та методи

(інтегративні, стратегії розвитку критичного мислення, проєктні, ігрове моделювання).

Діагностико-результативний блок моделі презентує діагностувальні методики, критерії (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, комунікативно-діяльнісний), рівні сформованості та передбачуваний результат.

Експериментально перевірено ефективність методики реалізації організаційно-педагогічних умов: організація педагогом міжкультурної комунікації суб'єктів освітнього процесу; інтеграція мультикультурного змісту освітнього середовища початкової школи; реалізація освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства. Результативність поетапної експериментальної програми «Я – мультикультурна особистість» забезпечена виконанням продуктивних стратегій і форм роботи.

Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, *рекомендовано*: проведення тренінгів за технологією розвитку критичного мислення, арт-терапевтичних вправ, використання інтерактивних методів у поєднанні з етнокультурним компонентом.

Здійснене дослідження, звісно, не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Подальший науковий пошук убачаємо у вивченні проблеми формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи, у розробці теоретичних основ формування мультикультурної компетентності, що дозволяють систематизувати накопичений психолого-педагогічний досвід підготовки молодих поколінь до життя у мультикультурному середовищі, а також пропедевтичній роботі з педагогами і батьками учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипова С.П. Професійна компетентність і професіоналізм соціального працівника: сутність і шляхи розвитку. *Соціальна робота в Україні: теорія та практика*. 2004. Вип. 2 (7). С. 15-24.
2. Асаєва В.В. Філософія сучасної полікультурної, мультилінгвальної освіти. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text11612.html>
3. Бабенко О.М. Етапи формування предметних компетенцій з хімії учнів середньої загальноосвітньої школи. *Педагогічні науки. Стан та перспективи шкільної хімічної освіти*: збірник наукових праць. Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2005. С. 43-49.
4. Барабаш О. Становлення компетентнісного підходу у сучасній освіті. *Нова педагогічна думка*. 2012. № 4. С. 133-136.
5. Бех І.Д. Виховання особистості : монографія: у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
6. Бех І. Молодший школяр у вікових закономірностях. *Початкова школа*. 2015. № 1. С. 10-14
7. Бех І.Д. Виховання особистості : навчально-методичний посібник: у 2-х кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : наук. видання. 2003. 280 с.
8. Бех І.Д. Відповідальність особистості як мета виховання. *Початкова школа*. 1994. № 9-10. С. 4-8.
9. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи: б-ка з освітньої політики*. Київ, 2004. С. 47-52.
10. Бойко А.М. Концептуальні основи формування толерантності. *Рідна школа*. 2000. № 6. С. 12-20.
11. Бондар С. Термінологічний аналіз понять «компетенція» і «компетентність» у педагогіці: сутність та структура. *Освіта і управління*, 2007. Т. 10. № 2. С. 93-99.

12. Ботнар В., Суслова Е. Ігри-драматизації основа знайомства з культурою інших народів. *Дошкільне виховання*. 1994. № 3. С. 36-39.

13. Булгакова В. Створюємо територію успіху: європейське мовне портфоліо як один із основних інструментів упровадження компетентнісного підходу в іншомовному навчанні. *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2009. № 3. С. 31-34.

14. Буркова Л.В. Соціономічні професії: інноваційна підготовка спеціалістів у вищих навчальних закладах : монографія. Київ : Інформаційні системи, 2010. 278 с.

15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і голов.ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

16. Водолазська Т.В. Формування готовності вчителя початкових класів до моделювання освітнього середовища у системі післядипломної освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Полтава, 2015. 20 с.

17. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. й випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.

18. Губа Н.О., Кандиба М.О. Феномен особистісної компетентності у просторі наукового знання. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2010. Вип. 15. С. 52-61.

19. Дем'янчук С.Я. Зміст виховання учнів на ідеях миру. *Педагогіка єдиного і цілісного миру* : матеріали Міжнар. наук-практ. конф. Рівне: Педінститут, 1995. С. 3-5.

20. Демченко Е.М. Становлення особистісної зрілості та життєвої компетентності учнів школи першого ступеня. *Наша школа*. 2007. № 6. С. 12-19.

21. Державний стандарт початкової освіти: Постанова КМУ від 21.02.2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>.

22. Добровольська Л., Окса М. Деякі психологічні умови перебудови

міжкультурного спілкування в навчальному процесі. *Формування стратегії міжнародної комунікації особистості учня в онтогенезі: від методики до методології* : тези міжнародної науково-практичної конференції (13–14 вересня 2018 р., м. Мелітополь) / за заг. ред. Афанасьєва Л., Глебова Н. Мелітополь : Вид-во МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2018. С. 104-110.

23. Доукіна О.М. Національно-ціннісні орієнтири в сімейному вихованні. *Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб./за заг. ред. О.В Сухомлинської*. Київ: б. в., 1997. С. 107-109.

24. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

25. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України, гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

26. Європейський вимір курсу історії нового часу в навчальних програмах для середньої школи в Україні. *Історія в школі*. 2012. №7-8. С. 1-35.

27. Євтух В. Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С. 3-13.

28. Єжова О. Створення освітнього середовища, спрямованого на формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. Вип. 15, кн. 1*. 2011. С. 464-471.

29. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посібник / за ред. Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Несен. Київ : Богдана, 2003. 520 с.

30. Захаренко О.А. Поспішаймо робити добро. Черкаси, 1997. 28 с.

31. Зорочкіна Т.С. Зміст професійної підготовки вчителів початкової школи у закладах вищої освіти України. *Науково-практичний журнал Південноукраїнського національного університету імені К.Д. Ушинського*. 2018. №2/CLXVII. С. 164-167.

32. Зубко А.М. Організаційно-педагогічні умови вдосконалення навчального процесу в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів :

автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2002. 22 с.

33. Іванець Н.В. Педагогіка партнерства як засіб формування мультикультурної компетентності в учнів початкової школи. *Імідж сучасного педагога. Трансформації сучасної школи. Електронний науковий фаховий журнал.* 2019. № 4 (187). С. 88–93. URL: <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/174368/178246>

34. Кендзьор П.І. Полікультурне виховання учнів у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу : дис. ...докт. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2017. 504 с.

35. Коберник О.М. Організація виховного процесу на засадах психолого-педагогічного проектування. *Педагогические науки.* URL: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Pedagogica/66947.doc.htm.

36. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. *Бібліотека з освітньої політики /* під заг. ред. О.В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. 112 с.

37. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: Нормативний документ МОН України. *Шлях освіти.* 2000. №3. С. 7-13.

38. Концепція Нової української школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

39. Коробко С.Л. Шестирічний учень. Київ : Знання, 1986. 46. с. 41

40. Котенко О.В. Розвиток полікультурної компетентності вчителів світової літератури в системі післядипломної освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Київ, 2011. 20 с.

41. Коцур Н.І., Варивода К.С. Психологічна безпека школярів в освітньому середовищі. *Безпека життєдіяльності, екологія і охорона здоров'я дітей і молоді XXI сторіччя: сучасний стан, проблеми та перспективи:* зб. матеріалів міжнарод. наук. практик. інтернет-конф., (м. Переяслав-Хмельницький, 29-30 вересня). Переяслав-Хмельницький,

2016. С. 40-43.

42. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ: Грамота, 2005. 448 с.

43. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. / ред. кол.: Н.З. Софій, І.Г. Єрмаков та ін. Київ : Контекст, 2000. 336 с.

44. Кубенко І.М. Що таке компетентність і як її розуміють в освіті. Додаток до електронного журналу «Теорія та методика управління освітою». 2010. Вип. 1. С. 1-13.

45. Кучай Т.П. Готовність майбутнього вчителя початкової школи до професійного самовизначення. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів та природокористування України*. Київ: Міленіум, 2018. Вип. 291. С.16-20.

46. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. Київ : Віра Інсайт, 2000. 444 с.

47. Мала енциклопедія етнодержавознавства / за ред. Римаренко Ю.І. Київ : Генеза; Довіра, 1996. 942 с.

48. Марченко О.Г. Формування критичного мислення школярів. Харків : Вид. група Основа, 2007. 160 с.

49. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник. 4-е вид., доп. 2003. 615 с.

50. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н.М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.

51. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Бібік Н.М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

52. Організаційно-педагогічні засади інноваційного розвитку ЗНЗ : монографія / за ред. Г.Д. Щекатунової. Київ : Пед. думка, 2013. 264 с.

53. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посібник. Київ, 1996. 352 с.

54. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред.

А.Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

55. Палаткіна Г.В. Етнопедагогічні фактори мультикультурної освіти: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01: Київ, 2003. 400 с.

56. Пашутинський Є.К. Освіта в Україні. Нормативна база. 3-є вид., змін. та доп. Київ : КНТ, 2007. 520 с.

57. Пехота О.М., Старева А.М. Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя: монографія. Миколаїв : Іліон, 2005. 272 с.

58. Підласий, І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проектів : навч. посібник. Київ : Україна, 1998. 343 с.

59. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи* : бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О.В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 15-25.

60. Про загальну середню освіту: Закон України від 09.08.2019 р. № 651-XIV. RL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

61. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації освітнього простору Нової української школи: Наказ МОН від 23.03.2018 р. № 283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>

62. Пустовіт Л.О., Скопенко О.І., Сjuta Г.М., Цимбалюк Т.В. Словник іншомовних слів. Київ : «Довіра» УНВЦ «Рідна мова», 2000. 567 с.

63. Релігійна багатоманітність та міжкультурна освіта : посібник для школи / за ред. Дж. Кіста. Львів: ЗУКЦ, 2008. 160 с.

64. Родигіна І.В. Компетентнісно-орієнтований підхід до навчання. *Управління школою*. 2005. Вип. 8 (32). 96 с.

65. Рудь М. Формування громадянських якостей старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи в умовах полікультурного регіону: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 – соціальна педагогіка. Львів, 2002. 154 с.

66. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 2-ге вид., доповн., переробл.

Київ, 2009. 226 с.

67. Ситник О.П. Професійна компетентність вчителя. *Управління школою*. 2006. № 14. С. 2-9.

68. Словник психолого-педагогічних термінів і понять / ред.-упоряд. Ю.В. Буган, В.І. Урупський. Тернопіль : Астон, 2001. 176 с.

69. Сніца Т. Є. Міжкультурна комунікація як суспільний феномен. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки*. 2014. Вип. 3. С. 146-153.

70. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. Київ : Рад. школа, 1997. Т. 4. 637 с.

71. Трасберг К. Мультикультурна освіта: розвиток ідей і пошук шляхів їх реалізації в сучасному світі / під ред. Л. Васильченко. Тарту, 2004. С. 7-12.

72. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : УРЕ, 1986. 800 с.

73. Чумак Л.В. Полікультурне виховання учнів середніх (5–8) класів в умовах родинно-шкільного освітнього простору : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 – теорія і методика виховання. Тернопіль, 2011. 20 с.

74. Якименко С.І. Формування світогляду у старших дошкільників та молодших школярів: теорія і практика : монографія. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2019. 440 с

75. Якименко С.І. Розвиток особистості молодшого школяра в умовах навчально-виховного середовища. *Професійна освіта в умовах інтеграційних процесів: теорія і практика*: збірник наукових праць. Житомир : ФО-П «Н. М. Левковець», 2017. Ч. I. С. 123-126.

76. Banks J. A., Banks C. A. Handbook of Research on Multicultural Education. New York : MacMillan Publishing, 1995. 1125 p.

77. Demorgon J., Kordes H. Multikultur, Transkultur, Lleitkultur, Interkultur. New York, 2006. P. 27–36.

78. Dervin F. Towards post-intercultural teacher education: analyzing «extreme» intercultural dialogue to reconstruct interculturality. *Eurpen Journal of*

Teacher education. 2015. Issue 1. Vol. 38. P. 71–86.

79. Kohlberg L. Stages of Moral Development as a Basis for Moral Education. *Moral Education: Interdisciplinary Approaches*. Toronto: University of Toronto Press, 1971. P. 23–92.

80. Kyrpa A. European clubs or Euroclubs as forms of introduction of extracurricular education. *European Journal of Education and Applied Psychology*. Vienna : «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2016. № 2. P. 45–47.

81. Longman Dictionary of Contemporary English. Harlow: Longman Dictionaries, 1995. 1668. 275 p.

82. Luchtenberg S. Multicultural Education: Challenges and Responses. *JSSE*. 2005. Vol. 4. No 1. P. 31–55.

83. Nieke W. Anerkennung von Diversität als Alternative zwischen Multikulturalismus und Neo-Assimilationismus? *Arbeit in der Migrationsgesellschaft*. 2006. P. 40–48.

84. Sadker M. P., Sadker D. M. Teachers. School and society. New-York : McGraw-Hill Ink, 1997. 633 p.

85. Senge P. Schools that learn. A fifth discipline fieldbook for educators, parents and everyone who cares about education. New York : Doubleday, 2000. 608 p.

86. Sierens S. Steunpunt Intercultureel Onderwijs. Universiteit Gent, 2000. 50 p.

87. Takaki, Ronald I. A Different Mirror: A History of Multicultural America. Boston : Little, Brown and Company, 1993. 508 p.

88. The Competences in Education for Sustainable Development («Learning for the future: Competences in Education for Sustainable Development»; ECE/CEP/ AC.13/2011/6) were adopted at the sixth meeting of the United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) Steering Committee on Education for Sustainable Development on 7 April 2011.